
ORTA MƏKTƏBİN X SİNFİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN DƏRKETMƏ FƏALLIĞININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ KİMYA EKSPERİMENTİNİN ROLU

A.C.Quliyev, G.M.Süleymanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orta məktəbdə kimyanın tədrisi prosesində şagirdlərin dərkətmə və yaradıcı fəaliyyətlərinin, həmçinin tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində müxtəlif növ təlim texnologiyalarından istifadə olunur. Kimyanın tədrisində tətbiq olunan təlim texnologiyalarının hər birinin məqsədi təlim prosesini və şagirdlərin təlim fəaliyyətlərini aktivləşdirməkdir.

Orta məktəbdə kimyanın tədrisində aparılan kimya eksperimenti şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində geniş tətbiq olunan əyani metoddur.

Məqalədə onuncu sinfin kimya kursunda praktik işlərin təşkili və aparılması prosesində şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi metodikası işlənilib hazırlanmışdır.

Onuncu sinfin kimya proqramında üç praktik işin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Karbohidrogenlərin keyfiyyət tərkibinin təyini;
2. Kauçuk və rezinin kimyəvi tərkibinin öyrənilməsi;
3. Benzolun alınması və kimyəvi xassələri.

Buradan “Karbohidrogenlərin keyfiyyət tərkibinin təyini” mövzusunda praktik işin aparılmasında şagirdlərin dərkətmə fəallıqları və onların mövzuya dair biliklərini tətbiq etmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi metodikası verilmişdir.

Metodik ədəbiyyatlarda şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinin üç səviyyəsi xarakterizə olunur:

- 1) reproduktiv-oxşatma;
- 2) axtarış-icraedici;
- 3) yaradıcı aktivlik.

Birinci cədvəldə kimya dərslərində şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətlərinin keyfiyyət göstəriciləri və onlara uyğun gələn inkişaf səviyyələri verilmişdir.

Praktik iş. Karbohidrogenlərin keyfiyyət tərkibinin təyini.

Məqsəd:

Şagird bilməli və bacarmalıdır:

- Laboratoriyaya təhlükəsizlik texnikası qaydalarına əməl etməli;
- Karbohidrogenlərin quruluşu və molekül tərkibini izah etməyi;

Cədvəl 1

Kimya dərslərində şagirdlərin dərketmə fəaliyyətlərinin keyfiyyət göstəriciləri və onlara uyğun gələn inkişaf səviyyələri

Şagirdlərin dərketmə fəaliyyətlərinin inkişaf səviyyələri	Şagirdlərin dərketmə fəaliyyətlərinin keyfiyyət göstəriciləri
I. Reproduktiv-oxşatma	Şagirdlər yalnız fənnin məzmununa aid biliyə malik olurlar. Onlarda hələ dərketmə problemlərini həll etmək təcrübəsi yoxdur. Buna görə də belə şagirdlərdə dərketmə motivasiyası davamı deyil və tədris metodlarından asılı olurlar. Şagirdlərin aktivliyi təlimin məzmununun məşğulluq səviyyəsindən asılıdır.
II. Axtarış-icraedici	Şagirdlər müəyyən həcmdə biliyə malik olurlar. Buna görə də onlar problemlə təlimdə iştirak edirlər. Onlar hadisələrin mahiyyətini dərketməyə təşəbbüs göstərirlər. Müəyyən bir məsələni həll etdikdə onlarda müvəffəqiyyət effekti yaranır. Belə şagirdlər məsələni axıra qədər həll etməyə və çətinliyi aradan qaldırmağa çalışır.
III. Yaradıcı aktivlik	Şagirdlər yüksək dərketmə marağına malik olurlar. Onlar yalnız hadisələrin başvermə səbəblərini deyil, həm də yeni metodlar axtarırlar. Belə şagirdlər yüksək iradəyə malik olurlar. Onlar fəaliyyətlərini planlaşdırır və onuhəyata keçirirlər.

- Karbohidrogenlərin fiziki xassələrini xarakterizə etməyi;
- Karbohidrogenlərin kimyəvi xassələrini izah etməyi;
- Karbohidrogenlər üçün xarakterik olan reaksiyaların növlərini misallarla izah etməyi;
- Praktik işin hesabatını cədvəl formasında hazırlamağı;
Praktik iş. Karbohidrogenlərin keyfiyyət tərkibinin təyini.
Məqsəd:
Şagird bilməli və bacarmalıdır:
- Laboratoriyaya təhlükəsizlik texnikası qaydalarına əməl etməli;
- Karbohidrogenlərin quruluşu və molekul tərkibini izah etməyi;
- Karbohidrogenlərin fiziki xassələrini xarakterizə etməyi;
- Karbohidrogenlərin kimyəvi xassələrini izah etməyi;
- Karbohidrogenlər üçün xarakterik olan reaksiyaların növlərini misallarla izah etməyi;
- Praktik işin hesabatını cədvəl formasında hazırlamağı;
Təchizat: parafin, mis (2)-oksid, mis (2)-sulfat, qazaparan boru ilə təchiz edilmiş tıxac, ştativ, spirt lampası, kimya qaşığı, sınaq şüşələri, kalsium hidrokسيد $\text{Ca}(\text{Cu})_2$ və ya $\text{Ba}(\text{OH})_2$, şüşə çubuq.
Praktik işin təlimatı:
- 1. Quru sınaq şüşəsinə 1 q mis (II) oksid CuO tozu tökün.
- 2. Sınaq şüşəsinə 0,2 q parafin qırıntıları əlavə edin.
- 3. Sınaq şüşəsinin çıxacağıni qazaparan boru keçirilmiş tıxacla bağlayın.

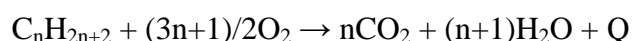
4. Sınaq şüşələrini üfqi vəziyyətdə ştativin pəncəsinə bərkidin.
 5. Sınaq şüşəsinin çıxacağına yaxın hissəsinə az miqdarda susuz mis (2)-sulfat CuSO_4 yerləşdirin.
 6. Qazaparan borunun ucunu içərisində əhəng suyu Ca(OH)_2 olan sınaq şüşəsinin dibinə salın.
 7. İçərisində mis (II) oksid və parafin qırıntılarından ibarət qarışıq olan sınaq şüşəsinə spirt lampası alovunda qızdırın.
 8. Mis (2)-sulfat və əhəng suyunun rəngində dəyişiklik baş verdikdə qızdırmanı dayandırın.
 9. Müşahidələriniz əsasında praktik işin hesabatını cədvəl formasında hazırlayın.
- İkinci cədvəldə şagirdin praktik işin nəticələrinə dair hesabatı verilmişdir.

Cədvəl 2.

Karbohidrogenlərin keyfiyyət tərkibinin təyininə aid şagirdin hesabatı

Nə etdim?	Nə müşahidə olundu?	Reaksiya tənliyi və nəticə
1. İki sınaq şüşəsi götürüb birinə 1 q CuO tozu töküüb, üzərinə 0,2 q parafin qırıntısı əlavə etdim. Sınaq şüşəsinin çıxacağını qazaparan boru keçirilmiş tıxacla bağlayıb, ştativin pəncəsinə üfqi vəziyyətdə bərkidərək qızdırdım.	Parafin əriyib mis (II) oksidlə qarışdı. Qızdırma davam etdikcə sınaq şüşəsinin dibində qırmızı rəngin qarışığı əmələ gəldiyini və sınaq şüşəsinin divarlarında su damlasını müşahidə etdim.	$\text{R-CH}_3 + n\text{CuO} \rightarrow \text{XCO}_2 \uparrow + 7\text{H}_2\text{O} + n\text{Cu} + \text{Q}$ Karbohidrogenin oksidləşməsi ekzotermik prosesdir. Bu reaksiyada CuO oksidləşdirici, karbohidrogen reduksiyaediciyədir.
2. Sınaq şüşəsinin çıxacağına yaxın olan sahəyə bir qədər susuz turşu yerləşdirdim.	Sınaq şüşəsinin çıxacağına qoyulmuş ağ rəngli CuSO_4 mavi rəngə çevrildi.	$\text{CuSO}_4 + 5\text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ Bu proses parafinin tərkibində hidrogen atomunun olduğunu təsdiq edir.
3. İkinci sınaq şüşəsinə 3-4 ml əhəng suyu Ca(OH)_2 töküüb birinci sınaq şüşəsinə birləşdirilən qazaparan borunun ucunu onun dibinə saldım.	İkinci sınaq şüşəsində əhəng suyu bulandı.	$\text{Ca(OH)}_2 + \text{CO}_2 \rightarrow \text{CaCO}_3 + \text{H}_2\text{O}$ Əhəng suyunun bulanması parafinin oksidləşməsi nəticəsində karbon qazının əmələ gəldiyini və onun atomunun tərkibində karbonun olduğunu təsdiqləyir.

Şagirdlər praktik işi aparmaqla doymuş karbohidrogenlətin oksigenlə reaksiyasına dair daha ümumi nəticələr çıxarmağa nail olurlar:

Üzvi kimya kursunda praktik işlərin aparılmasını sinif daxilində qruplar üzrə təşkil etməklə şagirdlərin fənnə marağı və dərk etmə fəallıqlarının inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək olar. Üçüncü cədvəldə şagirdlərin kimya

eksperimentinin mahiyyətini dərketmə fəaliyyətləri və onlara uyğun gələn inkişaf inkişaf səviyyələri keyfiyyət göstəriciləri əsasında verilmişdir.

Cədvəl 3.

X sinfin üzvi kimya kursunda praktik işlərin mahiyyətini şagirdlərin dərketmə fəallığının keyfiyyət göstəriciləri və onlara uyğun gələn inkişaf səviyyələri

Şagirdlərin dərketmə fəallığının inkişaf səviyyələri	Şagirdlərin praktik işin mahiyyətini dərketmə fəallığının keyfiyyət göstəriciləri
I. Yüksək	Eksperimentin mahiyyətinin dərək olunması. Kimya eksperimentinin böyün növlərinə dair bilik, bacarıq və vərdişə malik olmaq. Eksperimenti aparmaq üçün şəraitin öyrənilməsi, işin təlimatına uyğun olaraq reaktivlərin, qabların ölçülməsi, cihazın quraşdırılması texnikasını bilməli. Eksperimentin təhlükəsizlik texnikası qaydalarına əməl olunmaqla aparılması. Eksperimentin məqsədinə nail olunmuşdur. Təcrübəni apararkən mərhələlər arasında zəruri əlaqə yaradılmış, müşahidə aparılmış və nəticələrdə ifadə olunmuşdur. Eksperimentin təqdimatının (şifahi və ya yazılı) tam və düzgün olması
II. Orta	Praktik işin və eksperimentin digər növlərinin aparılmasına dair bilik və bacarığın olması. Eksperimentin mərhələləri və müşahidə arasında əlaqənin, çıxarılan nəticələrin düzgün olması
III. Aşağı	Praktik işi aparmağı bacarır. Lakin işin mərhələləri arasında əlaqə yaratmaqla müşahidə aparıb nəticə çıxarması tam deyil. Eksperimentin aparılmasında əsaslı qüsurlara yol verir. Prosesin izahında və təqdimatın hazırlanmasında yol verdiyi səhvləri müəllimin köməyi ilə düzəldir.

Şagirdlərin praktik işlərin və kimya eksperimentinin digər növlərinin mahiyyəti dərketmə fəallıqları keyfiyyət göstəriciləri əsasında qiymətləndirilir. Beş ballı sistemə görə birinci səviyyə “5”, ikinci səviyyə “4”, üçüncü səviyyə “3” qiymətləndirilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.M.Abbasov, A.H.Əliyev. Kimya tədrisində müasir təlim texnologiyaları, Kimya məktəbdə, №1, Bakı, 2009.
2. Э.Г.Золотников. Химический эксперимент в условиях развивающего обучения. Химия в школе, 2001, №1.
3. М.В.Зуев. Развитие учащихся при обучении химии. Москва: Происвещение, 1978.
4. А.С.Қулиев, О.І.Сүлейманова, А.В.Зүлфүқарова. Orta məktəbdə VII sinfin

- kimya kursunda nümayiş eksperimentlərinin aparılması prosesində şagirdlərin dərketmə fəallığının inkişaf etdirilməsi. Kimya məktəbdə, №2-3, Bakı, 2017.
5. А.С.Қулиев, Т.А.Вәлиева. Orta məktəbdə kimyadan praktik işlərin aparılması prosesində şagirdlərdə kimya biliklərinin formalaşması. Kimya məktəbdə, №1, Bakı, 2018.

А.Д.Кулиев, Г.М.Сулейманова

Роль химического эксперимента в развитии познавательной деятельности учащихся в десятом классе средней школы

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены некоторые аспекты познавательной деятельности учащихся десятого класса в процессе проведения практической работы по теме «Качественное определение состава углеводородов».

Установлено, что проведение практических работ в курсе, органической химии десятого класса является эффективным средством, как для развития познавательной деятельности, так и для приобретения экспериментальных умений и навыков.

A.J.Quliyev, G.M.Suleymanova

The role of the chemical experiment in the development of cognitive activity of students in the tenth grade of high school

SUMMARY

The article discusses some aspects of the cognitive activity of tenth grade students in the process of carrying out practical work on the topic “Qualitative determination of the composition of hydrocarbons”.

It has been established that carrying out practical work in the course of tenth grade organic chemistry is an effective means both for the development of cognitive activity and for the acquisition of experimental skills and skills.

Açar sözlər: *kimya eksperimenti, dərkətmə fəallığı, keyfiyyət göstəricisi.*

Ключевые слова: *химический эксперимент, понимание деятельности, показатель качества.*

Key words: *chemical experiment, activity understanding, quality indicator.*